

Politiken den 2. februar 2020

Præsident Wilsons naive plan for fred og demokrati i Europa førte til myrderier, diktatur og endnu en Præsident Wilsons naive plan for fred og demokrati i Europa førte til myrderier, diktatur og endnu en verdenskrig

Mens grænsen mellem Danmark og Tyskland i 1920 blev fundet ved fredelige folkeafstemninger, blev andre tvunget igennem. Grænsedragningerne i kølvandet på Første Verdenskrig giver stadig anledning til konflikt.

Artikelforfatter Vibe Termansen er cand.mag. i historie og østeuropastudier, journalist og forfatter til 'Kampen om Centraleuropa'. Gads Forlag, 2019

Den største ungarske minoritetsgruppe uden for Ungarn, bestående af godt 1,2 millioner mennesker, bor i Rumænien. Men der er også ungarske minoriteter i Ukraine, Slovakiet og Serbien.

Før 4. juni 1920 tilhørte disse ungareres forfædre ikke minoriteter, men majoriteter i det store ungarske rige, som var en ligeværdig del af det østrig-ungarske dobbeltmonarki.

Efter 4. juni 1920 hørte de til de to tredjedele af befolkningen, som Ungarn mistede, fordi de boede i egne, Ungarn måtte afstå, i alt 72 procent af landet.

Fredsforholdene i Trianon-aftalen for Ungarn var hårdere end dem, Østrig måtte acceptere i Saint-Germain-en-Laye-fredstraktaten, der igen var hårdere end det diktat, Tyskland blev tvunget til at æde ved Versailles. Alligevel er Versailles-traktaten langt den mest kendte og anføres ofte som årsag til revisionismen i Tyskland op gennem 1930'erne og som en af grundene til, at det lykkedes Hitler at overtage magten og få opbakning til sit projekt om Det Tredje Rige.

Fælles for magterne på den tabende side i Første Verdenskrig var, at de forventede en fredsforhandling, som de var blevet lovet ved våbenhvilen, der trådte i kraft 11. november 1918 klokken 11 om formiddagen.

Fælles for dem var ligeledes, at det fik de ikke. I stedet blev de med trusler om militær invasion tvunget til at underskrive vindernes fredsdiktat. For Tyskland (Versailles-traktaten, 4. maj 1919) betød det tabet af 13 procent af befolkningen og 10 procent af territoriet samt 1,6 millioner kvadratkilometer kolonier.

For Østrig (Saint-Germain-en-Laye-traktaten, 10. september 1919) betød det, at der skulle afgives land til Italien, Polen, den nyoprettede stat Tjekkoslaviet samt Kongeriget af Serbere, Kroater og Slovenere, der i 1929 skiftede navn til Jugoslavien. En forening med Tyskland blev udtrykkeligt forbudt.

Sult, kulde og håbløshed

Tilbage i Wien sad den nye regering med en meget mindre befolkning og et enormt bureaukrati egnet til at lede et stort imperium, blot nu uden imperium, uden et landbrug til at brødføde den tilbageværende befolkning og uden kulminer, der kunne sørge for opvarmning af lejlighederne. Folk frøs, og folk sultede.

En nødhjælpsarbejder rapporterede:

»Stilheden slog mig. Gaderne var øde, bortset fra køer af folk, der ventede på brænde- og surbrødsrationer. Kvinder, børn og mænd krøb sammen i gamle lappede uniformsjakker, alle sammen blege, sultne, kolde, stille, ventende. Dette var nederlag; det var, hvordan et stort imperium går til grunde, ikke med et brag, ikke engang med en klynken. Ikke andet her end sult, kulde og håbløshed«.

Også Bulgarien (Neuilly-traktaten, 27. november 1919) skulle afgive land, reducere hæren og betale krigsskadeserstatning og mistede desuden adgang til Ægæerhavet.

Hvad betyder selvbestemmelse?

Det overordnede princip for fredsslutningen efter Første Verdenskrig, så den kunne blive »krigen, der gjorde en ende på al krig«, og gøre verden til »et sikkert sted for demokratiet«, som det optimistisk og selvsikkert lød, var princippet om national selvbestemmelse.

Det var et flot princip, der løb som en rød tråd gennem den amerikanske præsident Woodrow Wilsons (1856-1924) berømte fredsplans 14 punkter. Det eneste problem ved princippet var, at det aldrig blev defineret. Ingen af de amerikanske eksperter og diplomater, der febrilsk arbejdede på fredstraktaterne, anede, hvad det dækkede over.

Wilson indrømmede senere, at han ikke kendte til eksistensen af alle de nationer, hvis repræsentanter myldrede til Paris i foråret 1919 i håb om national anerkendelse. Den britiske premierminister, David Lloyd George (1863-1945), havde så sent som i 1916 aldrig hørt om slovakkerne. Og den amerikanske udenrigsminister, Robert Lansing (1864-1928), var lige så forvirret og spurgte:

»Når præsidenten taler om selvbestemmelse, hvilken enhed taler han så om? Mener han en race, et territorium eller et samfund?«.

Skulle de fremtidige grænser defineres efter sprog, kultur, religion? Hvad skulle man gøre med de sproglige og etniske minoriteter, med katolikerne i det overvejende ortodokse Ukraine, med protestanterne i det katolske Polen, med de ikkebolsjevikiske russere? Hvem skulle afgøre, hvor grænserne skulle gå – folkene via afstemninger? I så tilfælde: Hvem skulle have lov at stemme? Kvinder?!? Folk, der boede i området på tidspunktet for afstemningen, eller (/og) folk, der var blevet tvunget væk derfra?

Ifølge en opgørelse fra 1910 havde 23 procent af borgerne i det multinationale imperium Østrig-Ungarn tysk som førstesprog, mens næsten 20 procent anførte ungarsk som modersmål. Tilbage var så godt 57 procent 'andre', tilsammen en majoritet – derunder 16 procent tjekkisk-/slovakisktalende, næsten 10 procent polsktalende, knap 9 procent, der talte serbisk, kroatisk eller bosnisk, 8 procent ukrainsktalende, 6 procent talte rumænsk, 2 procent slovensk, 1,5 procent italiensk. De resterende 2,3 millioner mennesker talte et væld af andre sprog, herunder jiddisch.

Europa kom tættere på idealet

Før Første Verdenskrigs slutning var der cirka 60 millioner mennesker i Europa, der kunne defineres som mindretal i en stat, som en anden nationalitet dominerede. Efter fredsslutningen var det tal nede på 25-30 millioner. Europa var altså kommet tættere på idealet om nationalstater, men billedet var mudret.

Efterfølgerstaterne til de kollapsede imperier Tyskland og Østrig-Ungarn blev i mellemkrigstiden de etnisk set mest homogene i Europa, simpelthen fordi områderne med høj

koncentration af andre nationaliteter i vid udstrækning blev givet til andre stater. Samtidig befandt horder af etniske tyskere, østrigere og ungarere sig pludselig i nye stater og måtte sande, at de nu var blevet minoriteter.

For de nyoprettede stater rundtomkring i hele Europa, som den amerikanske præsident, Wilson, og de andre sejrherre sympatiserede med, var sagen en ganske anden. De fik lov at regere over temmelig store mindretal fra andre nationer. I det Polen, der nu genopstod efter i 123 år at have været forsvundet fra europakortet, var 35 procent af befolkningen ikke polakker. I Kongeriget af Serbere, Kroater og Slovenere var 14 procent tyskere, 4 procent ungarere og 3 procent albanere. Og i det nyoprettede Tjekkosllovakiet var der flere tyskere (23 procent af befolkningen), end der var slovakker. Alligevel var slovakkerne repræsenteret i landets navn, tyskerne ikke.

Da den amerikanske præsident, Woodrow Wilson, i vinteren 1918-19 gæstede Europa med en plan om at give europæerne og verden den fred, de længtes efter, gik ikke alt som planlagt. Modtagelsen i Frankrig i december 1918 havde været overstrømmende hjertelig, grænsende til det kvalmt idoldyrkende, men da han efter jul tog til London, begyndte genvordighederne at indfinde sig.

Som udgangspunkt var Wilson fornærmet over, at den britiske premierminister, Lloyd George, ikke var taget til Frankrig for at modtage ham, da han gjorde sin grande entrée i Europa, samt over, at fredsforhandlingerne var blevet udsat til efter det engelske parlamentsvalg. Så da den britiske konge ved en gallareception på Buckingham Palace udbragte en skål for de amerikanske styrker, undlod Wilson at gengælde den på passende vis med en skål for de britiske.

Langsomt begyndte d'herrer Wilson, Lloyd George og den franske premierminister, Georges Clemenceau (1841-1929), dog at nærme sig hinanden. Der var lang vej. Og de måtte begynde fra bunden med at blive enige om, 1) hvad der skulle diskuteres på fredskonferencen, 2) af hvem, 3) hvordan samt 4) i hvilken rækkefølge.

Clemenceau og Lloyd George mente, at de allierede, det vil sige sejrherre, skulle mødes først til en »indledende konference«. Det modsatte Wilson sig stejlt af frygt for at udvande de egentlige forhandlinger, men var dog med på at begynde med nogle »uformelle samtaler«. Clemenceau og Lloyd George, der havde svært ved at se forskellen på de to måder at mødes på, noterede sig i stedet Wilsons stiv sind.

Taberne skulle også høres

Planen blev, at de allieredes ledere skulle mødes et par uger i Paris (til indledende konference eller uformelle samtaler), hvorefter fjenden, krigens tabere, skulle indkaldes, så en fredsaftale kunne forhandles på plads. Det var en helt ny idé således også at høre taberne, men det var nødvendigt på grund af krigsmålene om retfærdighed og demokrati.

Den helt nye idé blev aldrig til virkelighed, de tabende stater aldrig indbudt, og de indledende samtaler kom til at trække ud og måtte efterhånden anerkendes som egentlige forhandlinger. Det betød dog ikke, at vinderne var alene i Paris.

Tværtimod kom folk fra hele verden, fordi de nu endelig så en mulighed for at få deres krav og ønsker opfyldt. Selv Ålandsøerne sendte et par håbefulde mænd af sted, mens den unge vietnamesiske souschef på Hotel Ritz i Paris, Nguyen Sinh Cung, bedre kendt som Ho Chi Minh

(1890-1969), skrev til Wilson for at kræve selvstændighed for sit land. I alt deltog 70 delegerede fra 27 nationer i selve konferencen.

Det var Wilsons 14 punkter, der gav hele verden håb om en ny og bedre verden og fik Gud og hvermand til at haste til Paris i de første seks måneder af 1919. Selv taberstaterne nærrede håb om fremtiden baseret på de 14 punkter, håb om, at kravene om krigsskadeserstatning ville være rimelige, og om, at grænsedragningerne ville basere sig på folkets ønsker.

Talte Wilson da ikke om selvbestemmelse og territorial integritet? Havde Tyskland da ikke indført demokrati? Var Habsburg-imperiet da ikke forsvundet, og to nye selvstændige demokratiske stater, der intet, absolut intet, havde at gøre med det gamle regime, opstået? Og havde f.eks. hundredvis af bulgarske officerer da ikke skiftet side og kæmpet sammen med russerne i krigen?

Måske nok. Men det gav dem, viste det sig efterhånden, ikke de samme rettigheder som sejrherrenerne eller som de stater, sejrherrenerne begunstigede.

Begrebet om selvbestemmelse blev godt nok aldrig defineret. Men i praksis viste det sig i løbet af forhandlingerne, hvad det ikke betød. Det betød ikke, at taberlandet Østrig måtte tilslutte sig taberlandet Tyskland, hvis det ville (og det ville det gerne). Det betød heller ikke, at de 3 millioner sudetertyskere i Tjekkoslaviet kunne tilslutte sig Tyskland. Det betød ikke, at nogen af de 14 millioner tidligere ungarske borgere, der pludselig befandt sig uden for den ungarske stats grænser, kunne slutte sig til de kun 7 millioner tilbageværende borgere i Ungarn. Og det betød slet ikke, at kolonier uden for Europa kunne løsrive sig fra de europæiske koloniherrer.

Godt nok sendte alle, der kunne, delegationer til Paris. Men det var ikke dem alle, der satte sig ned med hatten i hånden og ventede på udfaldet af forhandlinger ledet af mænd, der ikke havde gjort sig den ulempe at definere, hvad det altafgørende begreb selvbestemmelse betød, og ikke engang helt kendte forskel på de mange nationaliteter, der brændende ønskede sig netop det.

»Pygmæernes krige«

Første Verdenskrig blev ikke »krigen, der gjorde en ende på al krig«, og gjorde ikke verden til »et sikkert sted for demokratiet«. Europa efter 1918 var ikke et bedre og sikrere sted, end det var før 1914. Og man behøver ikke engang spole frem til Anden Verdenskrig, der brød ud godt 20 år efter våbenhvilen i Compiègne-skoven, for at sande den triste pointe. Mellem 1917 og 1923 fandt der ikke færre end 27 voldelige overdragelser af politisk magt sted i Europa, mere end 4 millioner blev dræbt (ofrene for den spanske syge fraregnet), og der var millioner af fattige flygtninge.

Med en enkelt undtagelse – Irland – foregik blodsudgydelserne i Øst- og Centraleuropa. Måske er det det, der har fået mange vesteuropæere til at glemme disse konflikter. Og måske var det det, der i sin tid fik Winston Churchill (1874-1965) til arrogant at kalde dem »pygmæernes krige« og tale om områdernes »iboende naturgivne voldelighed« – som om befolkningerne der ikke blot var mindre betydningsfulde end Vesteuropas befolkninger, men også selv var ude om de ekstreme blodsudgydelser.

Heller ikke visionen om »et sikkert sted for demokratiet« blev opfyldt. Af de 10 nye stater, der blev oprettet i Europa fra nord til syd efter Første Verdenskrig (Finland, Estland, Letland, Litauen, Polen, Tjekkoslaviet, Østrig, Ungarn, Kongeriget af Serbere, Kroatier og Slovenere

samt Tyrkiet), befandt kun 2 sig stadig i kategorien demokratier, da 1930'erne gik på hæld. Af dem blev en stor luns af Tjekkoslaviet foræret til Hitler (1889-1945) ved München-aftalen i 1938, mens Finland blev angrebet af Sovjetunionen i Vinterkrigen i november 1939.

5 valutaer, 66 jernbanesystemer

Tag nu bare Polen, et rige, der var genopstået efter mere end 100 års fravær på kortet, sat sammen af stumper fra de tre kollapsede imperier Rusland, Tyskland og Østrig-Ungarn. Der var nok at tage fat på. De nye ledere skulle få landet til at fungere på resterne af 4 forskellige retssystemer, 5 valutaer, 66 jernbanesystemer og 165 lokomotivtyper.

Landet havde være krigsskueplads, og alt var smadret. En britisk diplomat rapporterede i januar 1919 om ekstrem fattigdom og nød. Så brød en tyfusepidemi ud, og i maj 1920 delte en polsk-amerikansk hjælpeorganisation stadig dagligt måltider ud til 1,3 millioner børn. Statschefen Józef Piłsudski (1867-1935), der retmæssigt fik det meste af æren for, at Polen var genopstået, indførte godt nok 8-timers arbejdsdag og valgret til kvinder, men koncentrerede sig mest om Polens grænser og kastede de kommende år det krigshærgede land ud i ikke færre end 6 grænsekrige og konflikter.

Efter et par år trak han sig tilbage, men i 1926 blev han træt af hyperinflationen, den høje arbejdsløshed og de ustabile hyppigt skiftende regeringer, der ikke rigtig formåede at gøre noget ved problemerne, og tog igen magten ved et blodigt militærkup.

Sanacja, sanering, kaldte han det og gik straks i gang med at koncentrere magten hos sig selv og militæret. I 1930 begyndte han at fængsle politiske modstandere. I 1934 oprettede han lejre til dem. Samtidig bestod personkulten omkring ham, og sorgen var dyb, ægte og landsomfattende, da han døde i 1935, kun fire år før Polen blev angrebet og igen delt af sine gamle og som regel aggressive naboer Tyskland og Rusland (sidstnævnte nu forklædt som Sovjet).

De dansk-tyske folkeafstemninger om Slesvig i februar og marts 1920 blev et mønstereksempel på, hvordan grænsedragning efter Første Verdenskrig kunne ordnes. Fredeligt og demokratisk. I respekt for nationerne og folks ret til selvbestemmelse.

De var også undtagelser. Europa 1918-23, efter krigen, der skulle gøre en ende på al krig og indføre demokrati i Europa, var det voldeligste sted på Jorden. Det hele på grund af uafklaret uenighed om netop de to forhold: de nye staters form (grænser) og indhold (styreform).